

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

Р І Ш Е Н Н Я

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“

Київ
29 вересня 2026 року
№ 6-р/2026

Справа № 1-2/2023(104/23)

Велика палата Конституційного Суду України у складі суддів:

Петришина Олександра Віталійовича – головуєчого,
Барабаша Юрія Григоровича,
Водяннікова Олександра Юрійовича,
Городовенка Віктора Валентиновича,
Грищук Оксани Вікторівни,
Кичуна Віктора Івановича – доповідача,
Лемака Василя Васильовича,
Олійник Алли Сергіївни,
Первомайського Олега Олексійовича,
Різника Сергія Васильовича,
Совгирі Ольги Володимирівни,
Філюка Петра Тодосьовича,
Юровської Галини Валентинівни,

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 46–47, ст. 403) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Кичуна В.І. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Комітет Верховної Ради України з питань

соціальної політики та захисту прав ветеранів, Міністерство соціальної політики України, Міністерство закордонних справ України, Пенсійний фонд України, а також наукові висновки, які підготували науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка – доктор юридичних наук, професор Кучма О.Л.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – доктор юридичних наук, професор Серeda О.Г., кандидат юридичних наук, професор Слінько Т.М.,

Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання – Верховний Суд – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування“ від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV зі змінами (далі – Закон), за яким припиняються здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг, „якщо потерпілим є особа, якій оформлено документи для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України“.

1.1. Автор клопотання твердить, що оспорюваний припис Закону суперечить конституційним принципам та порушує права людини, а також створює необґрунтовану диференціацію правового статусу застрахованих осіб лише за критерієм наявності документів для виїзду за кордон, що не має об'єктивного обґрунтування в контексті правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування і становить пряму дискримінацію за ознакою, яку охоплює поняття „інші ознаки“ в розумінні частини другої статті 24 Конституції України.

Суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що пункт 1 частини першої статті 40 Закону суперечить частині третій статті 25 Конституції України, згідно з якою „Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами“, оскільки держава позбавляє громадян України, які перебувають за кордоном, права на соціальний захист, а також основним засадам системи соціального забезпечення, адже передбачає повне скасування набутих прав на страхові виплати та соціальні послуги без об'єктивного обґрунтування та з мотивів, що не пов'язані зі страховими ризиками чи цілями соціального захисту.

Верховний Суд вважає, що оспорюваний припис Закону звужує зміст та обсяг існуючих соціальних прав без конституційних підстав, що прямо заборонено частиною першою статті 64 Конституції України. Така заборона є абсолютним принципом, який не допускає винятків, крім випадків, визначених Конституцією України.

Обґрунтовуючи свою позицію, суб'єкт права на конституційне подання посиляється на приписи Конституції України, на юридичні позиції Конституційного Суду України, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), рішення Європейського суду з прав людини, приписи Закону.

2. Розв'язуючи порушені в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить із системного розуміння конституційних принципів у їх взаємозв'язку й обґрунтовує своє рішення таким.

2.1. Україна є, зокрема, соціальною державою (стаття 1 Конституції України).

За статтею 3 Основного Закону України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за

свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга).

Згідно з Конституцією України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша статті 24); не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частина друга статті 24); Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (частина третя статті 25); громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша статті 46); лише законами України визначаються, зокрема, основи соціального захисту (пункт 6 частини першої статті 92).

2.2. Формулюючи юридичні позиції щодо забезпечення принципу юридичної рівності, Конституційний Суд України зазначив, що „гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод“ (перше речення абзацу п'ятого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012).

У Рішенні від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019 Конституційний Суд України наголосив, що „порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має

правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними“ (абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний принцип рівноправності скерований на всі щаблі українського правопорядку; приписи Конституції України гарантують рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність їх перед законом (частина перша статті 24), а також заборону обмежень та привілеїв за певними ознаками [абзац перший підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 5-р(П)/2022].

2.3. Конституційний Суд України сформулював також низку юридичних позицій щодо конституційних гарантій права на соціальний захист, що є застосовними й у цьому конституційному провадженні:

– „В Україні на конституційному рівні гарантовано право громадян на соціальний захист, для забезпечення якого необхідне здійснення комплексу державно-правових заходів“ [друге речення абзацу п'ятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 жовтня 2022 року № 7-р(П)/2022];

– приписом Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування“ від 9 липня 2003 року № 1058–IV „конституційне право на соціальний захист поставлене в залежність від факту укладення Україною з відповідною державою міжнародного договору з питань пенсійного забезпечення. Таким чином держава, всупереч конституційним гарантіям соціального захисту для всіх осіб, що мають право на отримання пенсії у старості, на законодавчому рівні позбавила цього права пенсіонерів у тих випадках, коли вони обрали постійним місцем проживання країну, з якою не укладено відповідного договору. Виходячи із правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право

незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, – в Україні чи за її межами.

З наведених підстав положення <...> щодо припинення виплати пенсії пенсіонерам на час постійного проживання (перебування) за кордоном у разі, якщо Україна не уклала з відповідною державою міжнародний договір, суперечать приписам Конституції України стосовно утвердження і забезпечення прав і свобод людини, неприпустимості обмеження конституційних прав і свобод, рівності конституційних прав громадян незалежно від місця проживання, гарантування піклування та захисту громадянам України, які перебувають за її межами, права на соціальний захист у старості (стаття 3, частини перша, друга статті 24, частина третя статті 25, частина перша статті 46, частина перша статті 64 Основного Закону України)“ (абзаци перший, другий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009);

– „відповідно до приписів статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48, пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України у їх взаємозв'язку соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного рівня життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист <...>. Людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод“ [абзац шостий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

У Рішенні від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 Конституційний Суд України вказав, що „позитивні обов'язки держави у сфері соціального захисту полягають, зокрема, у належному вноормуванні відносин у цій сфері“ (перше речення абзацу першого підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України висновує, що Основний Закон України гарантує право громадян на соціальний захист та покладає на державу позитивний обов'язок забезпечити всім громадянам реалізацію цього

конституційного права відповідними органами державної влади в межах установлених Конституцією України повноважень.

2.4. У Всесвітній декларації прав людини 1948 року зазначено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (перше речення статті 1), та виокремлено право людини на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях (стаття 22).

2.5. За статтею 14 Конвенції користування правами та свободами, визначеними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

У статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції зазначено таке: „Здійснення будь-якого визначеного законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою“ (пункт 1); „ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якими ознаками, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1“ (пункт 2).

2.6. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях указував, що „неоднаковість у ставленні є <...> дискримінаційною, якщо цьому бракує об’єктивного й виправданого обґрунтування; іншими словами, якщо за цим немає правомірної мети або якщо бракує виправданого співвідношення домірності між застосованими засобами та метою, що її прагнуть досягти. Договірна Держава має певний простір обдумування у визначенні того, чи відмінності в інших подібних ситуаціях виправдовують неоднакове ставлення та

якою мірою“ [рішення у справі *Stec and Others v. the United Kingdom* від 12 квітня 2006 року (заяви № 65731/01 і № 65900/01), § 51].

2.7. Україна є стороною міжнародних договорів, що регулюють відносини соціального захисту.

У пункті 1 статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (далі – Пакт) визначено зобов’язання держав „в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вживати в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, зокрема вжиттям законодавчих заходів“.

Як зазначено в пункті 10 Загального коментаря № 3 Комітету Організації Об’єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав, природа зобов’язань, що їх узяли на себе держави-учасниці відповідно до пункту 1 статті 2 Пакту, полягає в тому, що ці держави повинні забезпечити хоча б мінімальний сутнісний рівень захисту кожного з цих прав [U.N.Doc. E/1991/1/22-E/CN.4/1991/1 Annex III (1990)].

2.8. Верховна Рада України Законом України „Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)“ від 14 вересня 2006 року № 137–V зі змінами ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) (далі – Хартія). Абзацом тринадцятим пункту 2 вказаного закону встановлено, що Україна бере на себе зобов’язання вважати обов’язковими для України пункти 3, 4 статті 12 частини II Хартії, відповідно до яких для забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення сторони зобов’язуються, зокрема:

„3. докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень;

4. вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення:

а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях держав Сторін;

б) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі Сторін“.

2.9. Конституційний Суд України у своїй практиці застосування приписів Хартії також зважає на юридичні позиції Європейського комітету із соціальних прав (*European Committee of Social Rights*) (далі – Комітет).

У Висновку щодо Люксембургу від 31 грудня 2021 року № XXII-2/def/LUX/12/4/EN Комітет зазначив, що стосовно рівного ставлення до громадян третіх країн „Люксембург підписав різні двосторонні угоди про співробітництво у сфері соціального забезпечення“; нові конвенції, зокрема, які стосуються України, перебувають у процесі ратифікації.

Комітет також виснував, що ситуація в Люксембурзі відповідає пункту 4 статті 12 частини II Хартії, та наголосив, що „допомога по старості, допомога по інвалідності, допомога у зв’язку з втратою годувальника та допомога у зв’язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, отримані за законодавством однієї держави відповідно до критеріїв права на отримання допомоги, встановлених національним законодавством, повинні зберігатися (експортуватися) незалежно від того, чи переміщується одержувач допомоги між територіями“.

2.10. В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку було ратифіковано із заявою Законом України „Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони“ від 16 вересня 2014 року № 1678–VII, зазначено, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права (правовладдя) „повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди“ (стаття 2 розділу I „Загальні принципи“).

Прагнучи набуття повноправного членства в Європейському Союзі, як визначено у Конституції України, Україна послідовно втілює відповідні конституційні цінності в національному законодавстві з урахуванням того, що приписи про рівність усіх громадян перед законом, заборону дискримінації та свободу пересування і вільний вибір місця проживання містяться у статтях 20, 21, 45 Хартії основоположних прав Європейського Союзу (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) 2000 року.

3. Перевіряючи пункт 1 частини першої статті 40 Закону на відповідність приписам Конституції України, Конституційний Суд України виходить із того, що „принцип соціальної держави є одним із засадничих конституційних принципів, на яких засновано Українську державу“ [перше речення абзацу першого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022].

Частина третя статті 25 Конституції України покладає на державу обов’язок гарантувати піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за межами України.

За частиною першою статті 46 Основного Закону України громадянам гарантовано право на соціальний захист.

3.1. У Рішенні від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018 Конституційний Суд України виснував, що „право громадян на соціальний захист є комплексним, його зміст визначають як Конституція, так і закони України. Згідно з частиною першою статті 46 Конституції України складовими права громадян на соціальний захист є право на забезпечення їх у разі: 1) повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; 2) втрати годувальника; 3) безробіття з незалежних від них обставин; 4) старості; 5) в інших випадках, передбачених законом. Конституційний Суд України вважає, що складові конституційного права громадян на соціальний захист, зазначені у пунктах 1–4 цього абзацу, не можуть бути скасовані законом.

Не може бути скасоване законом також право на пенсійне забезпечення <...>.

Водночас інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів“ (абзаци другий, третій, четвертий пункту 5 мотивувальної частини).

Отже, формуючи соціальну політику держави та визначаючи її окремі складники, Верховна Рада України має широкий простір обдумування.

Водночас „згідно з принципом прав людини за приписами статті 3 Конституції України на державу покладено обов’язок забезпечувати захист та здійснення конституційних прав громадянина на соціальний захист“ [абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; «на виконання вимог Конституції України держава має втілювати у своїй діяльності конституційний принцип її відповідальності перед людиною та посутньо пов’язаний із ним принцип „добропорядного врядування“ (*good governance*), що полягає в обов’язку держави втілити у своїй діяльності фундаментальні засади побудови, організації та реалізації державної влади для утвердження правдивої демократії,

додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей» [абзац третій підпункту 4.7 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022].

Тому, ухвалюючи закони, що внаормовують відносини соціального захисту, та реалізуючи наявний у неї широкий простір обдумування в цій ділянці законотворчої діяльності, Верховна Рада України має дотримуватись цінностей, принципів та вимог Основного Закону України. Зокрема, визначені в законах України обмеження реалізації права на соціальний захист або його окремих складників не можуть порушувати сутнісний зміст цих прав та мати дискримінаційний характер.

4. Конституційний Суд України виходить із того, що принцип рівноправності, установлений частиною першою статті 24 Конституції України, та заборона дискримінації, визначена частиною другою цієї статті, є складниками конституційного механізму захисту людських прав.

Рівність перед законом означає однакове юридичне регулювання стосовно кожного, а заборона дискримінації конкретизує цей принцип через недопустимість необґрунтованої диференціації за певними ознаками. Якщо диференціація юридичного статусу особи не має об'єктивного виправдання, вона порушує принцип рівноправності й може бути дискримінаційною в розумінні цінностей та принципів Конституції України.

4.1. Перелік ознак, що його містить частина друга статті 24 Конституції України, не є вичерпним, поняття „інші ознаки“ охоплює й інші характеристики та обставини, що не можуть бути використані в законодавчій діяльності для встановлення привілеїв чи обмежень. За наявності об'єктивних та обґрунтованих підстав держава може запроваджувати відмінності в законодавчому внаормуванні здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг для забезпечення цільового використання цих виплат.

Законодавче регулювання припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг має відповідати конституційним принципам, бути ухваленим із дотриманням домірності засобів, не порушувати сутності права на соціальний захист та не створювати дискримінації за ознаками, що не пов'язані з об'єктивними потребами забезпечення добросовісної реалізації соціальних прав і виконання конституційних обов'язків.

4.2. Конституційний Суд України, аналізуючи припис пункту 1 частини першої статті 40 Закону в частині „якщо потерпілим є особа, якій оформлено документи для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном“, констатує, що він установлює диференціацію щодо можливості здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг.

За Законом страхові правовідносини в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, виникають на підставі сплати страхових внесків і настання страхового випадку. Право на отримання страхових виплат і соціальних послуг обумовлене фактом завдання шкоди здоров'ю та встановленим ступенем втрати працездатності.

4.3. Конституційний Суд України виходить із того, що оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном як підстава для припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг не змінює характеру й обсягу шкоди, завданої здоров'ю, не впливає на ступінь втрати працездатності, не змінює юридичної природи страхового випадку, що вже настав, та розміру сплачених соціальних внесків.

Особи за кордоном об'єктивно перебувають в іншій юридичній ситуації, оскільки ускладнено верифікування обставин, що є підставою для страхових виплат, виникають додаткові труднощі щодо підтвердження стану здоров'я та ступеня втрати працездатності, обмежено можливість безпосереднього надання

окремих видів соціальних послуг, визначених чинним законодавством, що може потребувати від держави: диференціації порядку здійснення страхових виплат залежно від місця фактичного перебування особи; запровадження додаткових обґрунтованих вимог щодо регулярного підтвердження права на страхові виплати, включно з інформацією про стан здоров'я; укладання міжнародних договорів про соціальне забезпечення та взаємний контроль страхових виплат; створення механізмів верифікування інформації про реальне місце проживання та стан здоров'я отримувачів страхових виплат.

Водночас оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном не може бути підставою для повного припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг особі за критерієм, який не має об'єктивного зв'язку з природою правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, цілями соціального страхування й обставинами, які є підставою для здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг.

Визначення в оспорюваному приписі Закону такої підстави для припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг особі, як оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, має ознаки необґрунтованої диференціації юридичного статусу застрахованих осіб.

Із наведених міркувань Конституційний Суд України висноває, що пункт 1 частини першої статті 40 Закону суперечить принципу рівноправності, закріпленому частинами першою, другою статті 24 Конституції України.

5. Припис „в інших випадках, передбачених законом“, який міститься в частині першій статті 46 Конституції України, надає законодавцю повноваження з унормування відносин щодо надання соціальної допомоги та соціальних послуг.

Закони України повинні розвивати, конкретизувати та деталізувати конституційні приписи, але не мають суперечити їм.

5.1. Конституційне право на соціальний захист здійснюється у спосіб надання особі соціальної допомоги, соціальних послуг та соціального страхування.

Реалізуючи свої конституційні повноваження в ділянці регулювання соціальних відносин, Верховна Рада України регламентувала надання соціальної допомоги та соціальних послуг, зокрема, у спосіб ухвалення низки законів, якими встановила: державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю віком до 18 років (Закон України „Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю“ від 16 листопада 2000 року № 2109–III); державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям (Закон України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям“ від 1 червня 2000 року № 1768–III); соціальні послуги, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (Закон України „Про соціальні послуги“ від 17 січня 2019 року № 2671–VIII).

Ці складники права на соціальний захист охоплюють право на отримання грошових виплат (пенсій, допомог, компенсацій) та соціальних послуг (догляду, реабілітації тощо).

Надання соціальної допомоги та соціальних послуг у разі настання визначених у Законі соціальних ризиків та обставин є способом реалізації конституційного права на соціальний захист.

5.2. Одним зі складників конституційного механізму соціального захисту є система загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Згідно з частиною першою статті 1 Закону загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, коштів

державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством (пункт 3).

Застраховані особи, яким надається страховий захист, мають право на отримання страхових виплат і соціальних послуг.

Страхувальники (роботодавці та інші особи, визначені Законом) зобов'язані сплачувати страхові внески у вигляді єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Функції страховика в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють Пенсійний фонд України та його територіальні органи, на які покладено обов'язки щодо збирання даних про застрахованих осіб, обліку страхових внесків, здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг застрахованим особам відповідно до Закону.

Отже, страхові виплати мають компенсаційний характер і покликані компенсувати шкоду, завдану здоров'ю особи внаслідок трудової діяльності.

Соціальні послуги (медична реабілітація, професійна реабілітація, технічні та інші засоби реабілітації, соціальна реабілітація) мають відновлювальний характер і спрямовані на максимально можливе відновлення здоров'я та працездатності потерпілого.

Здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг за загальним правилом не можуть бути припинені з обставин, не пов'язаних зі зміною умов, що були підставою для їх призначення.

5.3. За пунктом 1 частини першої статті 40 Закону здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг припиняються не у зв'язку зі зміною обставин, що є підставою для їх надання (одужання, відновлення працездатності), а лише через формальну ознаку – оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном.

Оспорюваний припис Закону не встановлює винятків із загального правила припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг

та не визначає умов поновлення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг. Унаслідок цього особа, яка оформила документи для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, втрачає право на отримання страхових виплат і соціальних послуг у повному обсязі незалежно, зокрема, від свого віку, ступеня втрати працездатності, тяжкості стану здоров'я, наявності утриманців, можливості надання соціальних послуг дистанційно або інших обставин.

5.4. Конституційний Суд України зважає також на те, що пункт 1 частини першої статті 40 Закону не вносить ситуації, за якої особа, яка оформила документи для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, не виїхала за кордон або повернулася на територію України.

Отже, оспорюваний припис Закону встановлює повне та безстрокове припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг з моменту оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, не містить винятків щодо застосування та не встановлює умов для поновлення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг.

5.5. Конституційний Суд України в Рішенні від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022 зазначив, зокрема, таке: „Конституція України та низка міжнародних договорів <...> допускають можливість обмежувати права людини за певних обставин та умов. До таких обставин належать акти збройної агресії, які ставлять під загрозу не лише територіальну цілісність держави, що зазнала збройного нападу, її політичну незалежність, державний суверенітет, а й існування самої держави, що є об'єктом агресії, як такої“ (абзац третій підпункту 4.9 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, під час введення воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України держава може, а в окремих випадках зобов'язана встановлювати механізми контролю цільового використання

державних коштів та підтвердження обставин, які є підставою для здійснення страхових виплат, забезпечення зв'язку зі своїми громадянами за кордоном і координації здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг. Держава, зокрема, може впроваджувати на законодавчому рівні механізми верифікації осіб – одержувачів страхових виплат та обставин, що є підставою для здійснення таких виплат.

Конституційний Суд України визнає також те, що надання окремих видів соціальних послуг може об'єктивно потребувати фізичної присутності особи на території України. Однак за частиною другою статті 24 Основного Закону України не може бути привілеїв чи обмежень за ознакою місця проживання особи або іншими ознаками, зокрема за ознакою, визначеною в пункті 1 частини першої статті 40 Закону, – оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном.

Тобто приписи Конституції України не надають Верховній Раді України повноваження ухвалювати закон, яким повністю та безстроково припиняються здійснення всіх видів страхових виплат і надання всіх видів соціальних послуг лише на підставі оформлення особою документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном.

5.6. Конституційний Суд України наголошує на тому, що держава не може свавільно скасовувати чи обмежувати конституційні права, зокрема право на соціальний захист.

Конституційний Суд України послідовно обстоює юридичну позицію, згідно з якою диференціація в законодавчому регулюванні здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг можлива лише в разі дотримання вимог Конституції України.

Тому припис закону, який передбачає припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг для певного кола осіб, має бути узгоджений із закладеними в Конституції України принципами соціальної держави (стаття 1), відповідальності держави та добропорядного врядування (статті 3), рівності (стаття 24).

Припис закону, який передбачає припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг для певного кола осіб, має також відповідати вимозі юридичної визначеності як складнику принципу верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України) та враховувати конституційний обов'язок держави щодо піклування про громадян за кордоном (частина третя статті 25 Конституції України).

5.7. За результатами аналізу пункту 1 частини першої статті 40 Закону на його відповідність Основному Закону України Конституційний Суд України дійшов висновку, що пункт 1 частини першої статті 40 Закону суперечить низці взаємопов'язаних конституційних цінностей та принципів.

Повне та безстрокове позбавлення громадян України права на соціальний захист у спосіб припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг лише на підставі оформлення ними документів для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном не узгоджується із засадами конституційного ладу, а саме принципом соціальної держави (стаття 1 Конституції України) і принципами відповідальності держави перед людиною та добропорядного врядування (частина друга статті 3 Конституції України).

Позбавлення громадян України права на соціальний захист у спосіб припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг на підставі пункту 1 частини першої статті 40 Закону також не відповідає принципу юридичної визначеності (частина перша статті 8 Конституції України), порушує сутнісний зміст права на соціальний захист і не узгоджується з конституційним обов'язком держави гарантувати піклування та захист своїм громадянам за межами України.

Із цих міркувань Конституційний Суд України висновує, що оспорюваний припис Закону суперечить статті 1, частині другій статті 3, частині першій статті 8, частині третій статті 25 і частині першій статті 46 Конституції України.

6. Оцінюючи на конституційність припис пункту 1 частини першої статті 40 Закону в частині „якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України“, Конституційний Суд України виходить із того, що чинні міжнародні договори, згоду на обов’язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України).

Наявність або відсутність міжнародних договорів, що є обов’язковими для України, та зміст цих міжнародних договорів не є підставами для обмеження або скасування конституційних прав особи або гарантій їх реалізації та захисту, визначених Конституцією України.

Визнання пункту 1 частини першої статті 40 Закону таким, що суперечить Конституції України, не ставить під сумнів чинність міжнародних договорів, що є обов’язковими для України, та не спростовує презумпції їх відповідності Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України „Про Конституційний Суд України“

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV зі змінами.

2. Пункт 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ від 23 вересня 1999 року

№ 1105–XIV зі змінами, визнаний неконституційним, утрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене пунктом 1 частини першої статті 40 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV зі змінами, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов’язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

**ВЕЛИКА ПАЛАТА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**